نگاهی به زندگی پربار استاد دکتر حسین علی محفوظ

نوشته: عبدالحسین طالعی[1]

چکیده: این گفتار به زندگی‌نامه و آثار علمی دکتر حسین علی محفوظ، استاد فقید عراقی (۱۳۴۴ـ۱۴۳۰ هجری قمری/ ۱۹۲۶ـ۲۰۰۹ میلادی) می‌پردازد. برخی از بزرگان خاندان علمی او که هشت سده تاریخ درخشان دارند، شرح حال مختصر و برخی از تألیفات و تلاش‌های علمی او، کوشش پی‌گیر او در احیای سنّت حسنهٔ روایت حدیث، فهرستی از مشایخ روایتی او، در این گفتار آمده و در پایان، منابعی برای آشنایی با شخصیت او و دو سند منتشر نشده دربارهٔ ارتباط علمی ایشان با استاد فقید سید جلال‌الدین محدث ارموی آمده است.

کلیدواژه: محفوظ، حسین علی / دانشگاه بغداد / اجازه روایت حدیث / محدث ارموی، سید جلال‌الدین / تاریخ عراق، قرن ۱۴ و ۱۵ هجری قمری.

عن ابی‌جعفر علیه‌السلام: عالم ینتفع بعلمه افضل من سبعین الف عابد.[2]

---

۱ ـ عضو هیئت علمی دانشگاه قم.

۲. کافی، کتاب فضل العلم، باب صفة العلم و فضله و فضل العلماء، حدیث ۸.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1387.6.21.13.9]

سـرکشید از خـاک، آن دانـا کـه داشت در جهانِ فضل و بر ملک معانی سـروری
پـیشوای اهـل تـحقیق و خـداونـد ادب کـعبهٔ مـعنی‌شناسان قـبلهٔ دانشـوری[1]

۲۳ محرم سال ۱۴۳۰ شاهد ضایعهٔ فقدان یکی از دانشمندانِ کم‌نظیر بود که بیش از هشتاد سال عمر خود را به تعلّم و تعلیم و فراگرفتن و آموختن و پژوهش و نگارش گذرانده بود.

استاد دکتر حسین علی محفوظ، پژوهشگرِ میدان دانش‌های مختلف، که شهرها و دیارها را در پیِ جهاد علمی خود زیر پا نـهاده و در هـر جـای، آثـار و بـرکات حضورش نمایان بود.

فصلنامهٔ سفینه افتخار یافت که در سالهای اخیر عمر آن محقّق فقید، به فیض همکاری علمی معظّم له نائل گردد. و این، از زمانی بود که جناب ایشان، با قبول عضویت در هیئت تحریریهٔ سفینه بر ما منّت نهادند. و از آن پس، ـ به فراخور توان جسمی و با ملاحظهٔ کهولت و آثار آن ـ گاه طرح کلّی شماره‌های فـصلنامه و گـاه جزئیات برخی از مقالات را، چه حضوراً و چه از طریق تلفن، بـه مـحضر ایشـان بازمی‌گفتیم و از نظراتِ بی‌بدیلِ آن پیرِ دیرِ علم و دین بهره می‌گرفتیم.

اکنون پیکری که سال‌ها با آسایش بیگانه بوده و جـز خـدمت بـه عـلوم اهـل بیت علیهم‌السلام کاری نمی‌شناخت، در جوار موالی خود، امـام کـاظم و امـام جـواد علیهما‌السلام خوش آسوده و آرام گرفته است. خدایش بیامرزاد و در فردوس برین جای دهاد!

برای آشنایی بیشتر با این علّامهٔ فقید ـ که برای دانشوران ایرانی کمتر شناخته شده ـ وظیفهٔ خود دیدیم که خلاصه‌ای از زندگی‌نامهٔ علمیِ پر برگ و بارِ معظّم له را در اینجا بیاوریم.

خاندان

آل محفوظ، خاندان علمی است، بس کهن و ریشه‌دار از شهرِ فرهنگ‌خیز «حلّه»

۱. بخشی از قصیدهٔ استاد بدیع‌الزمان فروزانفر در رثای میرزا محمدخان قزوینی.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1387.6.21.13.9]

که از قرن هفتم هجری تاکنون بزرگانی در خود پرورده و عالمانی به امّت اسلام شناسانده است.

شیخ شمس‌الدین محفوظ ابن وشّاح‌بن محمد اسدی حلّی، جدّ اعلای این خاندان ـ در قرن هفتم ـ یکی از افتخارات خود را انتساب به «بنی اسد» می‌دانست که در روز عاشورا، چه باتقدیم شهیدی کهن سال به آستان مقدّس ابی‌عبدالله علیه‌السلام، جناب حبیب‌بن مظاهر اسدی، و چه با خدماتی که پس از رویداد کربلا به خاندان و زائران حضرتش داشتند، نیکوترین نام را در تاریخ به جای نهادند.

آل محفوظ، از سوی دیگر، بنی عمّ «آل مطهر» به شمار می‌آیند، که علّامه حلی و فرزندش فخرالمحققین، از این خاندان هستند.

صاحب کتاب «غرر الدلائل» ـ که در شرح قصاید علویهٔ هفتگانهٔ ابن ابی‌الحدید نگاشته ـ در آغاز کتاب خود تصریح می‌کند که این قصاید را در سال ۶۸۰ نزد استادش شیخ شمس‌الدین ابومحمد محفوظ‌بن وشاح در خانه‌اش در حلّه خوانده، و استاد، آن قصاید را از ناظم آن (ابن ابی‌الحدید) روایت می‌کرده است.

شیخ حسن‌بن شهید ثانی در اجازه کبیره، شیخ حر عاملی در امل الامل، شیخ محمد سماوی در کتاب الطلیعه و علاّمه امینی در الغدیر، مراتب علمی او را ستوده‌اند. و بزرگانی مانند ابن‌داوود حلّی در رثای او اشعاری سروده‌اند.

فرزندش تاج الدین ابوعلی محمدبن محفوظ نیز از بزرگان علمو ادب بود. شیخ حر عاملی در امل الآمل، ابن‌فوطی در تلخیص مجمع الآداب و صفی‌الدین حلّی در دیوان خود، او را ستوده‌اند. و قصیدهٔ صفی‌الدین حلّی در مدح و رثای او قصائدی سروده است. وی در سال ۶۸۵ جانشین عزالدین احمد زنجانی قاضی‌القضاة حلّه شد.

شیح حسین محفوظ، از تبار او بود که در سال ۱۱۷۱ در هرمل (لبنان) زاده شد و در سال ۱۱۸۲ به عراق آمد و در کاظمیه سکنی گزید. او نزد سید عبدالله بشرّ،

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1387.6.21.13.9]

مراتب علمی را پیموده و در سال ۱۲۶۲ درگذشت.

سید حسن صدر در تکملهٔ امل الآمل، با اشاره به زهد عملی و تلاش علمی وی، او را همراه با شیخ حسین نجف به عنوان «حسینین» نـام مـی‌برد. شـیخ مـرتضی انصاری نیز او را «سلمان زمانو ابوذر روزگار خود» می‌خواند.

بیش از صد عالم در این خاندان شناخته شده‌اند که مجالِ بیان نام‌های آنها، خود رساله‌ای مفصل می‌طلبد که مرحوم دکتر محفوظ در دو کتاب خطی خود «تاریخ آل محفوظ» و «تاریخ الهرمل» به تفصیل آورده و در این اجمال نمی‌گنجد.

علاوه بر عراق، در جای جای لبنان و سوریه نیز، بزرگانی از این خاندان می‌توان یافت. ازجمله نسب پطرس بستانی (متوفی ۱۸۸۳ میلادی)، سلیمان بسـتانی (م ۱۹۲۵)، ودیع بستانی (م ۱۹۵۴)، و فؤاد افرام بستانی در لبنان نیز به همین خاندان می‌رسد.

نسب

حسین‌بن الشیخ علی (م ۱۳۵۵ ق) ابن الشیخ محمد الجـواد (۱۳۵۸ ق) ابـن الشیخ موسی (۱۳۲۰ ق) ابن الشیخ حسین (۱۲۶۲ ق) ابن الشیخ علی (۱۲۲۲ ق) ابن الشیخ محمد ابن الشیخ علی ابن الشیخ محفوظ، مشهور به دکتر حسین علی محفوظ، در روز دوشنبه ۲۰ شوال ۱۳۴۴ قمری (۳ دسامبر ۱۹۲۶) در کـاظمیه، محلة‌الشیوخ، شارع قریش، در خانهٔ قدیمی خانوادگی خود دیده به جهان گشود.

مادرش سیده خدیجه (م ۱۴۱۰ ق) دخت سید هاشم صائغ (م ۱۳۷۴ ق)، از دودمان جناب زیدبن علی‌بن الحسین علیهما السلام بودند که ابـن حـزم انـدلسی در کـتاب «جمهرة انساب العرب»، به ریاست این خاندان در کوفه و بغداد اشاره کرده است.

زندگی‌نامه علمی

دکتر محفوظ در مـدارس کـاظمیه و بـغداد درس آمـوخت. در سـال ۱۹۴۸ از

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1387.6.21.13.9]

دارالمعلمین العالیة در بغداد لیسانس ادبیات (زبان عربی) و در ۱۹۵۵، در رشتهٔ ادبیات شرق (ادبیات تطبیقی) دکتراگرفت. در سال ۱۹۵۰ به دعوت دانشگاه تهران به تحصیل در مقطع دکترای زبان و ادبیات فارسی پرداخت و در سال ۱۹۵۷ از رسالهٔ دکترای خود تحت عنوان «المتنبیّ و سعدی» دفاع کرد. در همین زمان، در سال ۱۹۵۲ به عضویت فرهنگستان زبان و ادب فارسی برگزیده شد.

دکتر محفوظ، در زمان کودکی پدر خود را از دست داد و تحت تربیت عمویش استاد محمد محفوظ درآمد.از عموی دانشمند و مادر فاضل خود بسیار درس آموخت و از کتابخانهٔ موروثی خانوادگی بهرهٔ فراوان برد. علاوه بر دروس رسمی دانشگاهی، دروس حوزوی را نزد علمای روزگار خود فراگرفت. درکنار آن، دروسی همچون علم انساب، نجوم، ریاضیات، طب قدیم، منطق و فلسفه را نیز آموخت. در طول سالهای تهران، زبان فارسی باستان را از استاد ابراهیم پورداوود، زبان پهلوی را از دکتر صادق کیا، زبان اوستایی را از دکتر محمد مقدم و زبان سانسکریت را از پرفسورکنعا راجا آموخت. با استاد بدیع الزمان فروزانفرکهاستاد راهنمای رساله‌اش بود، و نیز استاد دکتر سید محمد مشکاة بسیار مأنوس بود. دکتر محفوظ می‌گفت: زمان عزیمت از بغداد به تهران، مرحوم شیخ آقابزرگ تهرانی ـ که در سال ۱۳۶۷ قمری به من اجازه روایت حدیث داده بود ـ طیّ نامه‌ای مرا به دکتر مشکاة معرفی کرد. و دکتر مشکاة، پس از آن، لطف و محبّت خاصّ خود را از من دریغ نمی داشت. دکتر محفوظ، با وجود تبحّر در علوم مختلف ـ که بیش از ۱۵۰۰ اثر در موضوعات گوناگون نگاشت ـ خود را «خادم علوم القرآن و علوم الحدیث» و «سبط اهل البیت علیهم‌السلام» می دانست.

سرودن شعر را از ۱۳ سالگی شروع کرد، در سال ۱۹۳۹که چند بیت در وصف بهار سرود، که به این فن تا آخر عمر مداومت داشت.

دکتر محفوظ سه سال (۱۹۶۱ـ۱۹۶۳) در دانشکده علوم شرقی دانشگاه

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1387.6.21.13.9]

لنینگراد سابق (سن پترزبورگ فعلی) در روسیه، بر کرسی شیخ محمد عیاد طنطاوی نشست و به تدریس ادبیات عرب پرداخت، و به لقب «استاد المستشرقین» دست یافت. در سال ۱۹۶۹ بخش پژوهش‌های شرقی را در دانشکده ادبیات دانشگاه بغداد بنیان نهاد که تا سال ۱۹۷۳ در سمت ریاست آن باقی بود.

از سال ۱۹۷۵ به بعد، دربارهٔ نسخه‌های خطی پژوهش‌های مختلفی به سامان برد که آثاری همچون: مصطلحات المخطوطات، مصطلحات المکتبة العربیة، مصطلحات المخطوطات، مصطلحات المکتبة العربیة، مصطلحات الخط، مصطلحات الرسم و النقش و التزویق، علاوه بر فهرست مخطوطات کتابخانه‌های مختلف در عراق، ایران، آذربایجان و روسیه در این زمینه، بر جای نهاد.

از سال ۱۹۷۸ به بعد، چندین اثر ماندگار در علم تقویم از او به جای ماند، که برخی ابتکاری بود، مانند: دائرة الاهلّة (۱۹۷۸)، دائرة التقویم (۱۹۷۹)، تقویم القرن الخامس عشر الهجری (۱۹۷۹)، جدول الأدوار و الکبائس ستّة آلاف سنة الهجریة (۱۹۷۹)، اوائل الشهور الاثنی عشر فی القرن الخامس عشر (۱۹۸۱).

به آمار در پژوهش‌های خود بسیار بها می‌داد. به عنوان نمونه، در پی یک پژوهشِ طولانی در مورد میزان اثرگذاری زبان عربی بر چند زبان دیگر، به این نتایج دست یافت:

زبان اردو ۴۱/۹۵٪، زبان تاجیکی ۴۶/۳۹٪، زبان ترکی ۴۹/۷۰٪، زبان فارسی ۶۰/۶۷٪.

نیز: از یک پژوهش در آثار ۱۳۴۰ شاعر و ۱۶۰ نویسندهٔ شرقی (غیرعربی) به این نتیجه رسید که الفاظ عربی در آثار اینان، ۵۲٪ در شعر و ۷۰٪ در نثر بکار رفته است.

دکتر محفوظ در نوشتن فرهنگ‌های تخصصی ید طولایی داشت، ازجمله: معجم الآلات و الأدوات، معجم العلامات و الرموز، معجم الاضداد، معجم الالوان،

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1387.6.21.13.9]

مصطلحات النقود، معجم الصنّاع و البیّاعین و المحترفین، معجم الموسیقی العربیة.

به تاریخ شهرهای اسلامی اهتمامی تمام داشت، به ویژه تاریخ عتبات عالیات، که تحقیقات او دراین زمینه، در دورهٔ «مرسوعة العتبات المقدسة» انتشار یافت.

در جهت برگزاری مجالس بزرگداشت بزرگان علم و ادب، بسیار می‌کوشید، مانند: هزارهٔ کندی فیلسوف، هزارهٔ سید رضی، هزارهٔ شیخ صدوق، هزارهٔ صاحب‌بن عباد، هزارهٔ شیخ مفید، بزرگداشت صفی الدین ارموی و ابن رحمة حویزی و ابن‌سینا و فارابی و فضولی بغدادی و...

در طول این سالها، استدراک بر کتابشناسی‌هایی مانند کشف الظنون و معجم المطبوعات نوشت.

عضویت در فرهنگستان زبان ایران (۱۹۵۲)، جمعیت سلطنتی آسیایی لندن (۱۹۵۴)، مجمع اللغة العربیة قاهرة (۱۹۵۶)، مجمع علمی علیگره هند (۱۹۷۶)، مجمع علمی عربی دمشق (۱۹۹۳) و مجامع دیگر، در کارنامهٔ اوست.

و این تلاش علمی ادامه داشت تا اواخر عمر پربار خود که همراه با دو تن از یاران همراه، به تصحیح و تحقیق کتاب پر ارج «تکملة امل الآمل» نوشتهٔ علامه محقق سید حسن صدر پرداخت و متن کامل آن را برای نخستین‌بار در شش جلد در لبنان منتشر کرد.

نگاه تقریبی او ـ در عین تصلّب به مبانی شیعی ـ بسیار دیدنی بود. استاد براساس آماری که از احکام شرعی استخراج کرده بود، به این نتیجه رسیده بود که تنها ۸/۳٪ درصد از احکام فقهی مورد اختلاف میان مذاهب اهل قبله است که در آن میان فقط ۵۶٪ از آن، حکم مختصّ شیعهٔ امامیه است. (متن کامل این مقاله را دکتر محفوظ به نگارندهٔ این سطور مرحمت فرمود که تلخیص آن در سفینه شماره ۱۵، ص ۱۸۲ـ ۱۸۸ به چاپ رسید.)

در تصلّب او به مبانی شیعه و بزرگان آن، کافی است به یک نکته اشاره شود.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1387.6.21.13.9]

یکی از آثار جاودانهٔ دکتر محفوظ، رساله‌ای دربارهٔ ثقةالاسلام کلینی و کتاب شریف کافی است که در سال ۱۳۷۴ قمری نوشته‌اند و در مقدمهٔ کتاب کافی (با تحقیق استاد فقید علی‌اکبر غفاری) آمده است.

استاد علی‌اکبر غفاری دربارهٔ این رساله می‌نویسد: «**هی معربة عن مکانة الاستاذ فی الثقافة الاسلامیة و شموخه فی الادب و تضلّعه و براعته فی الدرایة و الحدیث، فزیّنا الکتاب بهمقاله تقدیراً لسعیه و إکباراً لمقامه**».

و آیت‌الله سید محمدرضا حسینی جلالی دربارهٔ آن می‌نویسد: «از شاهکارهای ایشان مقدمه بر چاپ کتاب الکافی مرحوم کلینی است که در تهران چاپ شده که با این کار، علاقه و عشق آقای دکتر محفوظ به حدیث و علوم آن نمایان شد».

این رساله به زبان انگلیسی ترجمه شده و در ابتدای نخستین مجلّد ترجمهٔ انگلیسی اصول کافی (ترجمهٔ آیت‌الله شیخ محمدرضا جعفری نجفی تحت عنوان "Al-Kulayni and Al-Kafi") درج شده است.

(چاپ تهران: سازمان جهانی خدمات اسلامی WoFis، ج ۱، ص ۲۷ تا ۴۶)

ایشان به نگارندهٔ سطور می‌فرمود: «وصیت کرده‌ام نوشته‌هایی را که در مورد ثقة الاسلام کلینی نوشته‌ام، همراه با من دفن شود، باشد تا از شفاعت آن بزرگوار در روز قیامت بهره‌مند شوم.»

روایت حدیث

از نقاط روشن و برجسته در زندگی دکتر محفوظ، تداوم راه استادش شیخ آقابزرگ تهرانی در برپاییِ رایتِ اجازهٔ حدیث است. وی، از زمانی که نخستین اجازهٔ روایی خود را در سنّ بیست سالگی، از شیخ آقابزرگ گرفت، تا آخر عمر پربار خود، نزدیک به صد اجازهٔ روایتی، از محدّثان شیعهٔ امامی، زیدی، اسماعیلی، حنفی، حنبلی، مالکی، شافعی در زمینه‌های حدیث، قرائت قرآن، اذکار و ادعیه، خط، استخاره، علوم غریبه گرفت. و خود به صدها تن اجازهٔ روایتی داد.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1387.6.21.13.9]

این اجازات در شهرهای مختلف بود، ازجمله: نجف، کاظمین، سامرا، صور (لبنان)، طنجه، فاس (مغرب)، تهران، قم، زنجان، بغداد، دمشق، اصفهان، سمنان، سبزوار، پطرزبورگ، مدینه، بعلبک، بصره، موصل، علیگره، إربیل (عراق)، لندن، صنعاء (یمن)، تلمسان (الجزایر)، بعقوبة (عراق)، هرمل (لبنان).

دکتر محفوظ، چه در خاطرات شفاهی خود و چه در نوشته‌های کتبی، همواره تواضع خود را نسبت به علما و مراجع تقلید شیعه نشان می‌داد و استجازهٔ آنها از خود را، نشانهٔ تواضع آنها می‌دانست. ازجمله در جایی می‌نویسد: «مرجع اکبر اقدم سید ابوالقاسم خویی (قدّس الله سرّه) از من خواست که به او اجازه روایت دهم، در زمانی که به زیارتش مشرّف شدم، در حالی که من سی سال داشتم و او پیرمردی سالخورده بود. این نهایة تواضع و آخرین حدّ خفض جناح بود، که در علوم حدیث، «روایة الأکابر عن الأصاغر» نام دارد. من به راستی حیا کردم، سکوت بر من غالب شد، در برابر هیبت چنان بزرگی...».

دکتر محفوظ در ارجوزه‌ای کوتاه، از همین مجلس چنین یاد می‌کند:

قال: «أجزنی أنت» ینهلّ سنا — مشعشعا، لمّا استجزته انا
قال: أجزنی، فسکتّ ادباً — و هیبة و خجلاً و رهبا
أکاد من فرط الحیا أذوب — و القلب قد قطّعه الوجیب
و مالمثلی أن یجیز مثله — و کلّ و بل لایجاری طلّه
لکنّه تواضع الکبار — اذا حنوا فضلاً علی الصغار
و هو تواضع الأعزّ الأجلل — مایخفض الجناح إلّا أمثل
و انّها روایة الأکابر — إذا روی الشیخ عن الأصاغر
و ذاك حقّاً شرف عظیم — أرفع لا تناله النجوم
قد خصّنی بلطفه إحساناً — و من یضاهئ الحیا تهتانا

در اینجا نام جمعی از مشایخ روایتی او ـ در رتبه‌های مختلف: اکابر، اصاغر، اقران ـ به ترتیب سال، از ۱۳۶۴ تا ۱۴۲۲ قمری یاد می‌شود. دربارهٔ برخی از این

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1387.6.21.13.9]

اجازات و اهمیت آنها، سخن فراوان می‌توان گفت کـه مـجال آن در ایـن اجـمال نیست.

تاریخ	مکان	مُجیز	توضیح
۱۸ شوال ۱۳۶۴	کاظمین	شیخ آقابزرگ تهرانی [۱]	اجازه دیگر: ربیع‌الاول ۱۳۶۷
۲۰ ربیع‌الاول ۱۳۶۶	سامرا	شیخ محمدبن رجبعلی تهرانی	
۲۷ شوال ۱۳۶۶	کاظمین	سید صادق موسوی هندی	
۴ ذی‌القعده ۱۳۶۶	نجف	شیخ عبدالحسین امینی	
۶ جمادی‌الثانی ۱۳۶۷	کاظمین	شیخ عبدالرزاق عاملی	
۱۲ رمضان ۱۳۶۷	کاظمین	شیخ راضی آل یاسین	
۲ شوال ۱۳۶۷	نجف	شیخ محمد سماوی	
۸ جمادی‌الاول ۱۳۶۷	کاظمین	شیخ جعفر نقدی	
جمادی‌الاول ۱۳۶۷	صور	سید عبدالحسین شرف‌الدین	
۲۵ ربیع‌الثانی ۱۳۶۹	طنجه	حافظ ابوالفیض احمدبن محمدبن صدیق غماری مغربی [۲]	
جمادی‌الاول ۱۳۶۹	فاس	محمد عبدالحیّ حسن ادریسی کتانی مغربی	
شوال ۱۳۶۹	نجف	شیخ محمدعلی اردوبادی	
۲۱ ربیع‌الثانی ۱۳۷۰	تهران	شیخ محمدعلی مدرس خیابانی تبریزی	
شعبان ۱۳۷۰	قم	سید صدرالدین صدر	
۲۵ شعبان ۱۳۷۰	قم	سید شهاب‌الدین مرعشی نجفی	
۲۶ شعبان ۱۳۷۰	قم	سید محمد حجت کوه کمری	
آخر ذی‌الحجة ۱۳۷۰	زنجان	میرزا فضل‌الله زنجانی	
۱۹ جمادی‌الاول ۱۳۷۰	بغداد	سید تقی‌الدین هلالی مغربی [۳]	

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1387.6.21.13.9]

تاریخ	مکان	مُجیز	توضیح
۲۶ جمادی‌الاول ۱۳۷۰	تهران	جلال‌الدین همایی اصفهانی	
۱۳۷۱	دمشق	سید محسن امین عاملی [۴]	
۲۶ جمادی‌الثانی ۱۳۷۱	تهران	سید محمد بهبهانی	
رجب ۱۳۷۲	اصفهان	شیخ محمدباقر الفت	
۱۵ رجب ۱۳۷۲	اصفهان	علویه اصفهانی (بانو امین)	
۱۲ شوال ۱۳۷۴	اصفهان	میرزاحسن چهار سوقی	
۱۱ ربیع الثانی ۱۳۷۴	اصفهان	سید عبدالله حسینی ثقة الاسلام	
۱۳۷۴	اصفهان	سید عبدالحجة بلاغی (نعمت‌اللهی)	
ربیع‌الثانی ۱۳۷۵	اصفهان	شیخ محمدعلی معلم حبیب‌آبادی	
۱۷ ربیع‌الاول ۱۳۷۵	سمنان	شیخ محمدصالح حائری مازندرانی	
ربیع‌الثانی ۱۳۷۵	سبزوار	سید عبدالله برهان سبزواری	
۱۳۷۵	ــ	ابوالفضل عبدالله محمد صدیقی [۵]	
شوال ۱۳۷۶	تهران	سید جمال‌الدین گلپایگانی	
۶ رجب ۱۳۸۲	بغداد	حاج محمدناصر محمد کبو [۶]	
۱۰ رجب ۱۳۸۲	بغداد	شیخ محمد فاضل‌بن عاشور تونسی [۷]	
آخر محرم ۱۳۸۳	لنینگراد	عبدالباری اوفاوی [۸]	
۲۹ ذی‌القعده ۱۳۸۳	مدینه	شیخ عبدالسلام‌بن عبدالقادر قریشی مغربی [۹]	
۲۹ ذی‌القعده ۱۳۸۳	مدینه	شیخ محمدابراهیم‌بن سعدالله فضلی ختنی	
۲ ذی‌الحجه ۱۳۸۳	مدینه	شیخ محمد بدر عالم هندی مدنی	
۳ ذی‌الحجه ۱۳۸۳	مدینه	شیخ عبدالغفوربن شاه سید حنفی نقشبندی مدنی	
ذی الحجه ۱۳۸۳	مدینه	شیخ سید قاسم اندجانی فرغانی مدنی	
۴ ربیع‌الاول ۱۳۸۴	کاظمین	سید محمد مهدی خوانساری کاظمی	
۱۹ ربیع الثانی ۱۳۸۴	بعلبک	شیخ حبیب مهاجر عاملی	

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1387.6.21.13.9]

تاریخ	مکان	مُجیز	توضیح
۲۴ ذی‌القعده ۱۳۸۴	نجف	سید محمد صادق بحرالعلوم	
۶ صفر ۱۳۸۷	کاظمین	سید هادی حسینی تبریزی	
۱۲ رمضان ۱۳۸۷	بغداد	ملا عبدالکریم مدرس مریوانی بیاری [۱۰]	
۱۳۸۷	نجف	شیخ حسین قدیحی قطیفی بحرانی [۱۱]	
۱۴ صفر ۱۳۸۸	بصره	میرزا عباس اخباری [۱۲]	
ربیع‌الاول ۱۳۸۸	کاظمین	میرزا نجم‌الدین شریف عسکری	
۱۹ جمادی‌الثانی ۱۳۸۸	نجف	شیخ محمدرضا طبسی	
۱۹ ذی‌الحجه ۱۳۸۸	نجف	میرزا حسن موسوی بجنوردی	
۲۰ صفر ۱۳۸۹	علیگره (هند)	سید علی نقی نقوی لکهنوی	
۱۲ جمادی‌الثانی ۱۳۸۹	کاظمین	سید محمدعلی اعرجی	
جمادی‌الثانی ۱۳۸۹	اربیل	قاضی شیخ محمد رشاد مفتی [۱۴]	
۲۲ رجب ۱۳۸۹	بصره	سید عباس بشر	
رجب ۱۳۸۹	اربیل	شیخ مصطفی نقشبندی غیاثی	
شوال ۱۳۸۹	نجف	سید محمدحسین حسینی جلالی [۱۵]	
۲۸ ربیع‌الاول ۱۳۹۰	بغداد	شیخ علاءالدین سجّادی	
۷ ربیع‌الثانی ۱۳۹۰	بغداد	شیخ محمدعلی مدرس افغانی	
۱۰ ربیع‌الثانی ۱۳۹۰	بغداد	شیخ احمد فهمی مصری [۱۶]	
ذی‌الحجه ۱۳۹۰	نجف	سید احمد مستنبط	
۱۶ جمادی‌الاولی ۱۳۹۱	نجف	شیخ فرج عمران قطیفی	
۱۶ جمادی‌الاولی ۱۳۹۱	موصل	شیخ محمد علی‌بن الیاس موصلی حنفی	
۲۷ محرم ۱۳۹۳	لندن	سید محمد مشکاة [۱۷]	
۶ رجب ۱۳۹۳	دمشق	شیخ محمد بهجب بیطار دمشقی	
۲۶ شوال ۱۳۹۵	بغداد	شیخ محمدبن علی اکوع یمانی	

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1387.6.21.13.9]

تاریخ	مکان	مُجیز	توضیح
۱۳۹۷	موصل	شیخ عبدالمجیدبن اسماعیل خطیب [۱۸]	
۹ رجب ۱۳۹۸	صنعاء	قاضی محمدبن اسماعیل عمرانی یمانی	
شوال ۱۴۰۲	تلمسان	ابوالحسن علی ندوی	
۲ رجب ۱۴۰۴	بغداد	شیخ حمدی‌بن عبدالمجید سلفی کردی	
۱۴۰۴	بغداد	شیخ محمدشاذلی تونسی	
۲۲ ربیع‌الاول ۱۴۰۹	نجف	شیخ شمس‌الدین واعظ کاظمی	
۲۵ شعبان ۱۴۰۹	نجف	سید علی الاعلی سبزواری	
۲۹ جمادی‌الاولی ۱۴۱۱	بعقوبة	سید عبدالکریم آل سیدعلی خان مدنی	
۵ جمادی‌الاولی ۱۴۱۳	کاظمین	شیخ عیسی‌بن عبدالحمید خاقانی	
شوال ۱۴۱۳	تهران	سید محمد جزائری موسوی	
۶ محرم ۱۴۱۴	نجف	سید علی حسینی سیستانی	
۱۴۱۴	نجف	شیخ محمدامین‌زین‌الدین	
۷ ربیع‌الاول ۱۴۱۵	نجف	شیخ علی غروی	
۲۷ جمادی‌الآخرة ۱۴۱۵	نجف	سید محمد موسوی کلانتر	
۱۲ رجب ۱۴۱۵	نجف	سید محمد سعید طباطبایی حکیم	
۱۱ شعبان ۱۴۱۵	کاظمین	شیخ ملاعباس شامی	
۱۴ ذی القعده ۱۴۱۸	نجف	سید محمدعلی حمامی نجفی [۱۹]	
۱۴ ذی الحجة ۱۴۱۷	هرمل (لبنان)	شیخ موسی شراره [۲۰]	
۱ رجب ۱۴۱۸	نجف	سید حسین بحرالعلوم	
۵ رمضان ۱۴۲۱	نجف	سید علاءالدین موسوی غریفی	
۱۲ رمضان ۱۴۲۱	نجف	شیخ اسحاق فیاض	
شوال ۱۴۲۲	نجف	سید علی بهشتی	
شوال ۱۴۲۲	نجف	شیخ بشیر نجفی	

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1387.6.21.13.9]

توضیحات کلّی جدول

الف) مواردی که با علامت ستاره مشخص شده، اجازة مدبجه است، یعنی در یک مجلس همزمان، مجیز به مجاز اجازه می دهد و از او اجازه می‌گیرد.

ب) از یاد کرد القاب تجلیل و تکریم در مورد این بزرگان صرفنظر شد.

ج) دکتر محفوظ به کار اجازه گرفتن و اجازه دادن تا آخر عمر خود اشتغال داشت. لذا تکمیل این جدول، ضرورت دارد.

توضیحات جزئی جدول:

۱ـ اجازه دیگر ایشان به تاریخ ربیع الاول ۱۳۶۷ در شهر نجف بود.

۲ـ از بزرگان اهل تسنن در منطقة مغرب

۳ـ اجازة دیگر ایشان به تاریخ ۱۵ ماه رمضان ۱۳۷۰

۴ـ این اجازه را مرحوم امین عاملي در اواخر عمر خود در بیمارستان نوشت.

۵ـ اجازة دیگر ایشان به تاریخ ۱۳۷۸. وي از بزرگان شافعیه زمان خود بود.

۶ـ وی از عالمان نیجریه افریقا بود و این اجازه در مدرسه مستنصریه بغداد صادر شد.

۷ـ وی قاضی القضات تونس بود.

۸ – امام جمعه سن پترزبورگ

۹ـ صاحب کتاب «دلیل مؤرخ المغرب»، که در کتابخانة شیخ الاسلام احمد عارف حکمت، این اجازه را نوشت.

۱۰ـ این اجازه را در حجرة خود در حرم قادریه نوشت.

۱۱ـ این اجازه، شفاهاً و به واسطة شیخ آقا بزرگ تهرانی از او اخذ شد.

۱۲ـ وی رئیس اخباریون در بصره بود.

۱۳ـ وی، خطیب حرم یونس نبی علیه‌السلام در موصل، و شیخ القراء در آن دیار بود و سه بار اجازة روایتی داد: ۱۴ و ۲۲ و ۲۸ ربیع الثانی ۱۳۸۸.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1387.6.21.13.9]

۱۴ـ وی قاضی اربیل (عراق) بود.

۱۵ـ وی اکنون در شیکاکو(امریکا) اقامت دارد و به ترویج تشیع در آن دیار مشغول است.

۱۶ـ وی استاد دانشکده شریعت و قانون در دانشگاه الازهر بود.

۱۷ـ وی قبلا در سال ۱۳۷۰ قمری در تهران به دکتر محفوظ شفاهاً اجازه روایتی داده بود.

۱۸ـ ملقب به سراج القراء ، خطیب مسجد شیث نبی علیه‌السلام در موصل.

۱۹ـ از مراجع تقلید، که اجازهٔ شفاهی را در ۲۷ ماه رمضان ۱۴۱۷ در کاظمین داده بود.

۲۰ـ مفتی هرمل.

سخن پایانی

بی‌تردید، عمری چنین پربار، با خوان علمی که چنین گسترده بود ـ در تمام زمینه ها و در تمام شهرهایی که سفر کرده بود ـ به گفتارهایی دیگر نیاز دارد. صدها شاگرد دست‌پروردهٔ ایشان، سخن‌ها برای گفتن دارند، که باید در تاریخ ثبت شود.

آنچه در این مقاله مختصر نوشته آمد، مبتنی بر چند نوشتار است که در کمال استعجال در روز ۶ بهمن ۱۳۸۷ بر اساس منابع زیر تدوین شد:

۱ـ تاریخ آل محفوظ فی العراق و لبنان.

۲ـ جنی الجنتین (فهرستی از اجازات)

۳ـ زندگینامهٔ خودنوشت استاد

۴ـ اجازة القرائه و روایه القرائات

۵ـ الوفاق بین المذاهب الاسلامیة

این پنج اثر، همه از تألیفات مرحوم استاد دکتر حسین علی محفوظ است که نسخه‌ای از آنها را در آبان ۱۳۸۶ شمسی در قم به نگارندهٔ این سطور مرحمت

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1387.6.21.13.9]

فرمودند.

۶ـ مقالهٔ «جوانب منسیة فی دراسة السنة النبویة» اثر استاد فقید (رسالة التقریب، ش ۶۰، ص ۱۸۱ـ۱۹۸) که در پایان آن ۵۰ پیشنهاد برای ادامه پژوهش‌های علمی در زمینه علم الحدیث آورده‌اند. (گزارشی از آن پیشنهادها در شماره ۱۹ سفینه نقل شد).

۷ـ فهرست بعض اعمال الاستاذ الدکتور حسین علی محفوظ (المنشوره)، ۱۹۴۱ ـ ۲۰۰۲، باهتمام کلیه اللغات، جامعه بغداد.

این فهرست، عناوین بخشی از مقالات و نوشته‌های استاد را به ترتیب تاریخ نگارش یا انتشار دربر می‌گیرد.

۸ـ از من ایشان را هزاران یاد باد. (گفتگوی امیر حسین شرافت با دکتر محفوظ، روزنامه اطلاعات ۵ بهمن ۱۳۸۷، ص ۶).

۹ـ مجله الکوثر، چاپ قم، شماره ۲۳، رجب ۱۴۲۶، ویژه‌نامهٔ دکتر محفوظ. (شامل ۱۰ گفتار منظوم و منثور از استاد فقید)

۱۰ـ دکتر حسین‌علی محفوظ اندیشمندی فرزانه نوشتهٔ موسی دانش ـ مجلهٔ مشکوة، چاپ مشهد، ش ۸۶، بهار ۱۳۸۴، ص ۱۲۰ـ۱۲۶.

۱۱ـ الدکتور حسین علی محفوظ و نظریة التقریب بین المذاهب الاسلامیة ـ نوشته دکتر جودت قزوینی ـ انتشارات the open school، شیکاگو.

۱۲ـ گفتار آیت‌الله سید محمدرضا جلالی در مورد استاد دکتر محفوظ (منتشر نشده).

۱۳ـ چندین جلسه تشرف حضوری نگارندهٔ این سطور به حضور آن فقید.

پیوست

به پیوست این گفتار، دو نمونه از دستخط‌های استاد فقید می‌آید:

سند اول ـ نامه‌ای است که ایشان در سال ۱۹۷۴ از لندن برای محقق فقید استاد

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1387.6.21.13.9]

سید جلال‌الدین محدث ارموی فرستاده است.البته این ارسال به واسطهٔ استاد فقید مرحوم علی‌اکبر غفاری بوده، چنانکه ظهر پاکت به نشانی مکتبة الصدوق در آن زمان است. این نامه به لطف خلف الصدق استاد محدث ارموی، جناب میرهاشم محدث در اختیار این بنده قرارگرفته، که از این لطف تشکر می‌کنم.

سند دوم ـ متنی کوتاه که دکتر محفوظ سال گذشته (۱۳۸۶ شمسی) در سفر قم، در مورد مرحوم محدث ارموی نوشتند. و ترجمهٔ آن رادر مجلس بزرگداشت استاد محدث ارموی در کتابخانهٔ مجلس خواندم.

این دو سند برای نخستین بار منتشر می‌شود.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1387.6.21.13.9]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1387.6.21.13.9]
[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

دستخط آقای محفوظ ۲

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1387.6.21.13.9]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1387.6.21.13.9]
[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

دستخط آقای محفوظ ۳